

LASIĆ I NJEGOVI SUGOVORNICI

(Stanko Lasić: *Članci, razgovori, pisma* – Branko Matan i Stanko Lasić, *Bibliografija Stanka Lasića*. Gordogan, Zagreb 2004. Str. 654+516)

Vinko Brešić

(Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet – Zagreb)

I.

O nekim knjigama pisati nikada nije kasno. Ne samo kad se radi o autoru čiji svaki naslov u pravilu izaziva najveću pažnju, već pogotovo kad se radi o knjizi kakve dosad nismo ni imali. Riječ je zapravo o dvjema knjigama. Prva *Članci, razgovori, pisma* Stanka Lasića, druga *Bibliografija Stanka Lasića* nastala u suradnji Branka Matana i Stanka Lasića. Obje objavljene u nakladi zagrebačkoga Gordogana na čijem je čelu publicist, esejist i urednik Branko Matan, obje datirane 2004, obje istoga formata, tvrdoga uveza i podjednake debljine (653+515 str.).

U prvoj su *članci, razgovori, pisma* domaćoj i široj javnosti dobro poznatoga i uglednoga sveučilišnoga profesora, književnoga povjesničara, teoretičara, esejista i intelektualca europskoga formata Stanka Lasića (Karlovac, 1927.), autora odreda temeljnih knjiga od kojih su barem dvije – *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*. (1970) i *Krležologija*, I–VI (1989–1993) – s vremenom postale emblematske ne samo za svoga autora već i za našu kritičku misao kraja 20. stoljeća. Dok je u pravilu svaka Lasićeva knjiga izazivala reakcije ne samo struke već i politike, koja je u njima prepoznavala strah od same sebe, a koji je mnogo opasniji od straha od drugih što ga

službena politika bivše države “duhovito” širila učeći nas, npr. kako graničimo ne sa susjedima, već s *BRIGAMA*, mnogi Lasićevi uglavnom prigodni tekstovi ostajali su u drugome planu, pa su sada, probrani i objedinjeni, ponuđeni putem ove knjige.

U njezinu prvome i ujedno najopsežnijem poglavlju Lasićevi su istupi i nastupi od 1965. do 2001. – od uvodne riječi na obrani doktorske disertacije o Nehajevu i priloga diskusiji o Frangešovim *Studijama i esejima*, preko uvodne riječi na sastanku mađarskih i hrvatskih književnih kritičara i povjesničara 1971. te priloga diskusiji u povodu *Sukoba na književnoj ljevici*, koja je održana u Beogradu u veljači iste godine, potom izlaganja na kulturnoj tribini zagrebačkoga Književnoga petka te na Filozofskom fakultetu 1982. u povodu druge, ništa manje izazovne mu knjige *Krleža – kronologija života i rada*, pa riječ s okruglog stola *Krleža-Čengić* 1985, zahvala na nagradi *Ivan Goran Kovačić za Krležologiju I–III*. – sve do priloga raspravi o hrvatskoj kulturi na skupštini International Croatian Initiative u Londonu 1992, a na samome kraju govor na promociji knjige Dražena Budiše *Razgovori o hrvatskoj državi* u proljeće 2001.

U drugom je poglavlju jedanaest Lasićevih eseja i članaka nastalih 1988–2001. Prvo je esej o Erazmu Rotterdamskom u viđenju Johana Hui-zinge, Stefana Zweiga i Miroslava Krleža, potom predgovor knjizi Mladena Kuzmanovića o Krležinim *Baladama Petrice Kerempuha*, niz tekstova napisanih za *Krležijanu*, personalnu enciklopediju o Miroslavu Krleži, esej *Hrvatska u evropskom obzorju* objavljen u karlovačkom “Svjetlu” 1994, zatim nacrt planiranoga, ali neodržanoga kolegija na Hrvatskim studijima za ak. godinu 1994–1995. o filozofskim temeljima Krležinih djela, tri zapisa o karlovačkome prijatelju i pjesniku Otu Šolcu, potom pogovor pjesmama Ljubice Koren-Željkuje, spomenuti predgovor Budišinoj knjizi te esej o još jednome karlovačkom prijatelju nastao u povodu promocije *Knjige zapisa* slikara Josipa Vanište 2001.

Prilozi iz prvih dvaju poglavlja pripadaju onoj skupini tekstova za koje njihov autor kaže da su ključni za razumijevanje vlastitoga puta prema teoriji koju je, po sugestiji Umberta Eca, nazvao ontološkim strukturalizmom, a koja kao sinteza hegelijanstva, egzistencijalizma i strukturalizma nastoji filozofskim kategorijama potvrditi i razraditi spoznaju o temeljnoj kontradikciji čovjeka, odnosno njegove povijesti, kulture, duhovnosti i društva. Njezin je ključni pojam antitetičnost, tj. dihotomija koja je vodi od težnje za prevladavanjem rascjepa do u isto vrijeme svijesti o nemoći da se rascjep prevlada čime se otvara prostor povijesti sa svoja četveromodelna arhetipa

(simplificiranost, ekstatičnost, disperzivnost, harmoničnost) kojima ova pokušava nadvladati vlastitu antitetičnu prirodu. Cilj svega je da se na osnovi ontološkog strukturalizma izgradi književnopovijesna i književnoteorijska metoda koja bi omogućila jedinstven pogled na književnost, hrvatsku u prvom redu.

U tome smislu već je govor na obrani doktorske radnje naznačio glavne smjernice teorije koju će Lasić kasnije razvijati da bi osamdesetih godina poprimila svoj konačan oblik. Ključne točke u tome bile su vezane upravo uz Matanov časopis “Gordogan” u kojemu je objavio tri “gotovo najvažnija” teksta kojima je započelo Lasićevo ispitivanje metode. Nakon radova o Barcu, Nehajevu i Frangešu, a potom i *Sukoba, s Erazmom i Krležinom antitezom* ona će se, prema vlastitoj procjeni, napokon domoći “sigurnog tla”, ako se tako može nazvati paradoks o rješenju kako nema rješenja i zakonu da zakona nema. Tom “bolnom spoznajom” bivaju okončane “pripreme za veliki eksperiment zvan *Krležologija*”.

U treće je poglavlje Lasić uvrstio osamnaest recenzija, koje je uglavnom za zagrebačke nakladnike bio napisao od 1961. do 1997. Tako je “Mladosti” preporučio knjigu “nesmiljene samoanalize” francuskoga novinara André Gorza *Izdajnik*, a za nekoć popularnu Vjesnikovu biblioteku *Trag* krimić *Nada* drugoga francuskoga autora J.-P. Manchettea. Goldsteinovu *Liberu* preporučio je cijeli niz, pokazat će vrijeme, danas mahom kapitalnih naslova – od *Male odisejade slovenskog intelektualca* Tarasa Kermaunera pred kojom Lasić otvoreno sumnja da ju je tadašnja naša javnost kadra prihvatiti, *Komparatističkih zapisa* Mirka Tomasovića iz “najbolje tradicije hrvatske znanosti o književnosti”, *Književne Evrope i drugih eseja* Brune Popovića s hegelovske idejom otuđenja i tezom o neostvarivosti čovjeka kao subjekta, eseja i kritika Mirka Rogošića u knjizi *Orfejev izlazak* kao primjera “konzekventne obrane jednoga tipa literature i jednog tipa kritike”, pa preko Flakerove *Proze u trapericama* kojoj je Lasić prorekao status “kamena-temeljca”, Stamaćevih studija u *Slikovno i pojmovno pjesništvo* s pojmom “poetskog standarda” i Ujevićem kao krunom i stjecištem raznih standarda u čiju, međutim, “besmrtnost” Lasić sumnja pitajući *zar i standardi ne umiru?* U *Liberovu* nizu je i prikaz filoloških škola u 19. stoljeću *Putovima hrvatskog književnog jezika* Zlatka Vincea, a ovoj recenziji Lasić je dodao i autorovo pismo pokazujući kako se rađao jedan znanstveni i nakladnički uspjeh.

Napokon, tu je doktorska disertacija o lingvističko-stilističkom pristupu nadrečeničnom jedinstvu hrvatskoga književnog jezika Josipa Silića, kojemu

Lasić sugerira potrebu eksplicitnoga samoispitivanja, pa još jedna disertacija, Jelčičeva monografija o Josipu Kosoru, s primjedbama o kojima svaki ozbiljan autor može samo sanjati, pa recenzija tekstološke analize *Petoga evanđelja* bibličara Josipa Vrane, studije *Njemački i austrijski putopisci o jadranskoj Hrvatskoj* Ivana Pederina, dvaju naslova Miljkana Maslića, *Zapisa iz Moskve* Veljka Mićunovića te knjige *The Spanish Civil War* Hugh Thomasa. Na kraju, za zagrebački Globus, koji će se afirmirati u prvome redu kao nakladnik Lasićevih knjiga, Stanko je Lasić preporučio objavljivanje i monografije *Srpski radnički pokret 1903–1914*. Mire Bogdanović te prijevod *Mittleuropa – mythe et réalité* Mila Dora.

Ovakav izbor iz recenzentske Lasićeve karijere pokazuje, prema vlastitoj mu ocjeni, kako je “sve počelo s egzistencijalizmom i kriminalističkim romanom”, s druge strane, kako se razvijala autorova misao i “brusio stil”. U tihom i predanom dijalogu s autorima one su mu jednako tako bile svojevrsno “vježbanje skromnosti” te jedan od dokaza “grafomanske strasti i mahnitosti čitanja”, koje će ostati trajne Lasićeve značajke. I sam svjestan kako nema nijedne negativne recenzije, i to “u sredini koja uživa u negaciji”, već jednostavno kao čovjek – rekao bi Eliot – “od ukusa” koji negaciju prepušta vremenu, a živeći povučeno i “samostanski udaljeno” na dva kolosijeka (hrvatski književni povjesničar s utegom zvanim “mala hrvatska književnost” – hrvatski intelektualac, esteta i neohegelijanac sa sviješću da smo “samo drugorazredna kultura”!), recenzije su mu mnogo više od formalnosti, i Lasić ih doživljava kao neku vrstu privatnog pisma upućena u prvom redu autoru.

U četvrtome poglavlju desetak je intervjuja i razgovora koje je novinarima i urednicima “Nina”, “Slobodne Dalmacije”, “Karlovačkog”, “Večernjeg” i “Jutarnji lista”, “Globusa” i “Nacionala” te HTV-a Lasić dao od 1971. do 2000. Dakako, uglavnom u povodima koje su za to pružali ili odjeci Lasićevih knjiga ili zbivanja u novijoj povijesti a koje je Lasić kao ugledni intelektualac bio pozvan da ih komentira uključujući i zločin u Ahmićima ili slučaj Matice hrvatske i Matanove knjige. Polazeći uvijek od ispitivanja vlastite uloge, tj. što sam učinio ili što sam mogao učiniti, jednako kao što pita što je to Zapad učinio za Srebrenicu, Lasić pita što je to hrvatska javnost učinila u trenutku kada se, npr. probila istina o Ahmićima i Stupnom Dolu i kad se na zagrebačkim ulicama, umjesto petsto tisuća ljudi, nije pojavio nijedan, i svi prozori na Banskim dvorima i na Pantovčaku ostali čitavi, tako je bez imalo oklijevanja Stanko Lasić stao uz Branka Matana i njegovu *Domovina je teško pitanje* nalazeći za taj svoj čin tri razloga: osobni, moralni

i estetski. Povukavši iz Matice i vlastitu knjigu, Lasić se istim potezom isključio iz Matičina članstva, što se – koliko znam – same Matice i njezina tadašnjega vodstva nije posebno dojmilo, najvjerojatnije smireni Lasićevim priznanjem kako on ionako nije “čovjek institucija”.

Bez obzira na povode, ciljane ili usputne teme à la Franjo Tuđman, Ivan Aralica ili rodni mu Karlovac, kojega Lasić pamti kao “grad pun lijepih žena”, njega zanima zapravo sve, sve proživljava, u isto vrijeme o svemu iskreno pita (oni koji imaju sreću poznavati ga, sigurno su primijetili da Lasićevo: “Kako ste?” ne zvuči nimalo kurtoazno!). “Bitni su mi bili: cjelovit pogled, osnovna kretanja, glavna proturječja”, istaknut će po tko zna koji put, no uvijek svjestan Arhimedove točke svoje metode, tj. rascjepa između stvarnog i idealnog, prakse i morala, relativnog i apsolutnog, s jedne, te trajnih nastojanja da se taj rascjep prevlada, s druge strane. U gledanju na položaj Hrvatske Lasić našu sudbinu vidi isključivo u europskom okrilju, pa zato “sve zavisi o tome kojim će putom krenuti Evropska Unija”. A ona, tj. Europska unija, prema Lasićevu mišljenju, napokon bi se morala odvažiti i postati “carstvo u najpozitivnijem smislu te riječi” kadro da konkurira s jedne strane SAD-u, s druge Kini koja bi uskoro mogla postati najozbiljniji konkurent, i nehotice prizivajući svijet Šufflayeva SF-a *Na Pacifiku 2255*. Za sada, objašnjava Lasić, Europi manjkaju tri bitne pretpostavke za formiranje prave europske države: osjećaj identiteta, politička hijerarhija i radikalne društvene reforme.

U petom, predzadnjem poglavlju, nalaze se *Tri pisma* – dva Igoru Mandiću i jedno Vlahi Bogišiću, koja su bila planirana, kako je već rečeno, da zajedno sa spomenutom Matanovom knjigom budu objavljena u Matičinoj nakladi, no, sve se izrodilo u žalosni kulturni skandal. O samim pismima, odnosno neobjavljenoj knjizi, Lasić kaže da je vidi prije svega kao svoju tridesetogodišnju obranu slobode govora, dosljedno negiranje našega društvenog autizma i monološkoga apriorizma u kojima “nositelji istine” govore kao bogovi, a oni koji u ovo “bolesno vrijeme” znaju razgovarati, poput Igora Mandića, pravi su izuzeci.

I u zadnjem su poglavlju pisma, i to ona koje je Lasić razmijenio s Darkom Hudelistom, Predragom Matvejevićem, Ljudevitom Galićem, Miroslavom Krležom, Đorđem Zelmanovićem, odnosno uputio Srđanu Depolu, Željku Draganji, Štefeci Nikolić, Borisu Maruni, Draženu Katunariću, Ivanu Brajdiću, Slavku Kovaču, Slavku Goldsteinu, Branku Matanu, Zdenku Venturiniju i Josipu Vaništi – posljednjoj trojici najviše. U eri kompjutora, kojim se Lasić inače služi, nijedno pismo nije njime napisao, a svega dva-tri napisao

je pisačim strojem. Drugim riječima, Lasić pisma piše samo perom i samo “nebeski plavom”, nikad crnom tintom iskazujući i na taj način “sklonost i simpatije” za svoje daleke sugovornike – ma koliko se ovi patili s Lasićevim, rekao bi Šolc, “bubicama”. Za čovjeka koji živi na relaciji Pariz-Zagreb pisanje pisama način je života i, prema vlastitome priznanju, u njima on živi snažnije i sigurnije nego u svemu što je objavio.

II.

Druga knjiga, *Bibliografija Stanka Lasića*, djelo je tandema Matan-Lasić. Prvo je Matan nakon više godina sastavio Lasićevu bibliografiju, a onda je Lasić svaku bibliografsku jedinicu opisao nastojeći dosegnuti onaj stupanj objektivnosti koji bi ponudio povijest Lasićevu, u isto vrijeme i povijest naše književne znanosti, kritike, pa i politike, kako se to navodi u uvodu ove još jedne posve neobične knjige. Neobičnom je, naime, čini ne samo ovakav u nas još neviđen timski rad, već u prvome redu činjenica da dobivamo deskriptivnu autorsku bibliografiju kakve u nas dosad nije bilo, a i bude li je još ikad, sumnjam da će se moći mjeriti s ovom – ako ni zbog čega drugoga, a ono zbog Lasićeva opusa i odjeka koje je izazivalo gotovo svako njegovo djelo. U svakome slučaju, radi se o poslu koji je izvan bibliografske struke (ali ne i bez Lasićeva bibliografskoga udjela u njoj!) istoj struci uvelike podigao kriterije.

Na početku je *Bibliografija radova Stanka Lasića* s kronološkim popisom 22 knjige, 142 rada u periodici te ukupno 17 prijevoda na i sa stranih jezika, a potom slijedi *Literatura o Stanku Lasiću*, tj. nizanje i opisivanje gotovo svega što je od 1946. do 2002. o njemu bilo napisano – sveukupno 785 naslova. Kako je Lasićev pravi ulazak u nacionalni kulturni život vezan uz godinu 1971., kad mu je objavljena studija *Sukob na književnoj ljevici*, to se i ova literatura iscrpljuje u razdoblju od 1971. do 2002. godine.

Ako je potraga za metodom počela 1965. s prigodnom riječi na obrani doktorske disertacije, onda je ovjera Lasićeva rada od strane ne samo književne već i političke javnosti otpočela burne 1971. godine kad u mnogih pa tako i u Stanka Lasića “nestaju i zadnji ostaci odanosti komunizmu” (Zorica Stipetić). Rasprodana u dva mjeseca, oko Lasićeva je *Sukoba* odmah “stvoren atmosfera u kojoj svatko želi nešto reći” (Branko Jovanović), pa je – između ostaloga – u Velikoj dansing-dvorani beogradskog Doma omladine u povodu Lasićeva prvijenca “bezmalom osam časova trajao razgovor trideset književnih kritičara o temi *Umetnost i revolucija*” (Milan Vlačić). Lasićev katedarski kolega, Miroslav Vaupotić, tom je prigodom

zabilježio kako je ova “izuzetna knjiga već nekoliko mjeseci u središtu pažnje intelektualnih krugova cijele Jugoslavije, a ujedno i knjižarsko bibliotekarski ‘bestseller’”.

S glasom “beskompromisnog autora” (Slavko Goldstein) knjige koja je “napisana znanstvenom dostojanstvenošću” (Danko Oblak) u trenutku kad je već “od prve bilo jasno, kako je odjeknuo startni pucanj za osvajanje novih prostora u slobodu mišljenja” (Igor Mandić), Lasić je krenuo u svoj “veliki eksperiment” zvani Krleža.

Prvo: Krležina *Kronologija života i rada* (1982). Kult je načet: “Heretik Lasić prozborio je sasvim nekonvencionalno o heretiku Krleži!” (Zdravko Zima), i to ne čekajući “da Krleža umre pa da (Lasić) knjigu proturi” (Predrag Matvejević). “Najbolji poznavalc Krležina djela” i autor čije se “intelektualno poštenje ne smije zanemariti” (P. Matvejević), govoreći o Krležinim dilemama, čini se nekima, zapravo rješava svoje (V. Visković) – u prvome redu “dogmatsku prošlost, omladinsku, skojevsku” (M. Matković). Prema Čengićevu jednom razgovoru s Krležom za pisca s Gvozda to je “savršeno glupo” i “politički gledajući besmisleno”, i tog je momenta između Lasića i njega “došlo do preloma”: “On se zaogrnuo svojom vlastitom togom svog principijelnog dostojanstva i hoće sada mene da prikaže režimskom kurvom koja se prodala ne znam zašto i to protivu svoga uvjerenja, što međutim nije tačno...”, durio se stari Fric čija se spomenička slika od *Sukoba* do *Kronologije* počela ozbiljno kvariti (N. Čačinović-Puhovski), politura skidati. Tema piše svome autoru: “Važno je ovo: Nikad nisam koketirao ni sa kakvom ulogom ‘ideologa’. Bio sam i ostao praktičar, dokazujući na djelu svoju teoriju o angažmanu na artistskom planu...”, citira Čengić jedno Krležino pismo Lasiću.

Izgubivši, prema vlastitim riječima, dva prijateljstva – Krležino i Goldsteinovo, Lasić, međutim, ide dalje, seciranje je ionako tek otpočelo. O *Mladom Krleži* (1987) politika je nedvosmislena. Na Osmoj sjednici CKSKH, najviše partijskog tijela u Hrvatskoj, moćni Dragutin Dragosavac primjećuje kako nije nimalo slučajno što je sedamdesetih godina Lasićeva knjiga *Sukob na književnoj ljevici* dobila nagradu, “a zna se kako je u njoj tretirana revolucija i partija”. O u međuvremenu nagrađenom prvom troknjižju *Krležologije*, za koju je sam Krleža za života rekao da je pamflet, dodaje da je ironija to veća što je djelo nagrađeno iz Krležina fonda.

A struka vozi svojom stranom. Velimir Visković u povodu *Mladoga Krleže* ističe Lasićevu “doktrinu” o četiri arhetipa kojima želi prevladati aporije povijesti, pa mu se čini da se radi o ponešto pojednostavljenome konceptu povijesti koji inače zastupaju induktivne metode, i bez obzira na

mjestimice “sjajne, čak superiorne rezultate”, ni Lasićeva “shematika nije lišena opasnosti od reduktivnih izobličenja”. Za Ivu Vidana Lasić je “stekao evropsku naviku vrlo osobnog analiziranja”, metoda mu je strogo deduktivna, njegov se mladi Krleža razvija od disperzije prema umjerenoj ekstatičnosti, glavna mu je ideja iz ranijih knjiga: Krleža kao radikalna unutrašnja anti-tetičnost, no, knjizi manjka historijska dimenzija i induktivno zaključivanje, analizu prekidaju eseji o teorijskoj problematici i pitanje je koliko je naša književna javnosti uopće kadra posvetiti se Lasićevu tekstu, koji bi zato dobrim dijelom mogao ostati bez odjeka. Za Cvjetka Milanju Lasićev *Mladi Krleža* postavlja teorijskometodološka, hermeneutička i književnopovijesna pitanja, deduktivna metoda diktira postupke, te se i on pita je li moguće pomoću četiri arhetipske strukture protumačiti cijelu književnu praksu. Postavlja se također i pitanje funkcije književnosti, a dvojben je i metajezik.

Nakon Krleže na odlasku je i socijalizam. Klima za Lasićevo propitivanje “tabuiranih mjesta naše književne i političke povijesti” mijenja se, u isto vrijeme okončava i “Lasićeva dekonstrukcija Krležina mita” (V. Visković). Lider emigrantske nacionalne književnosti, koja se nakon gotovo pola stoljeća napokon sastala sama sa sobom, ističe kako je “Stanko Lasić prvi koji je na objektivan i kulturnan način pokušao prikazati naše pisanje za NDH” (Vinko Nikolić), Lasić je sa zadnjim sveskom *Krležologije* napokon ostvario “književnu i misaonu sintezu kakvoj nema ravne u poslijeratnoj znanosti” (Mile Stojić), “dvadesetak godina proučavajući Krležin opus i sve što se na njega odražavalo, Lasić je u ermitskoj izolaciji uspio razlistati prašumu te literature i ‘prevesti’ hrvatsku kulturnu povijest u svoje kategorije mišljenja” (I. Mandić).

Napokon, u prostorijama još uvijek jedinstvenoga DHK-a, u jesen 1993. uslijedila je diskusija o kompletnoj *Krležologiji*, tj. o svih šest knjiga.

Za Milivoja Solara, sa stajališta teorije i metodologije, naziv *krležologija* nije dovoljno opravdan, anakron je, jer modernu znanost ne određuje njezin predmet već metoda, pa se govoriti o krležologiji kao znanosti može tek uvjetno. Uostalom, sam Lasić kaže da mu je potrebna hipoteza iz koje će srediti građu, a upravo se Lasićeva hipoteza teško može braniti pozivanjem na znanstveni postupak. On polazi od jedne spekulativne konstrukcije, nastavlja Solar, koju ništa ne može oboriti ali ni potvrditi, pa mu metodološka strogost nije jaka strana, a jednako tako nije niti terminologija, na što je već Milanja upozoravao, pa je Solaru ona više nalik “romanu pojma nego znanstvenoj analizi”. Na hermetičnost Lasićeve metodologije upozorit će i Ivo Vidan pitajući hoće li Lasićeve teorijske sheme preživjeti tekst u kojem su nastale, pa cijelo Lasićevo proučavanje o Krleži on prvenstveno čita kao

“rezultat Lasićeva samoproučavanja”, “duhovnu autobiografiju” i “polemiku sa samim sobom”.

Solarovu usporedbu s romanom Tonko Maroević proširuje na barokni ep te dodaje kako je Lasić prihvatio da napiše povijest Krležine recepcije, ali se ova ne da svladati objektivnim kategorijama. No, zato je Lasić “u dinamičnom oponiranju” narastao do epohalnog sugovornika i rijetkih primjera kako se “u sjeni velikog stabla još može i samostalno rasti”. Prema Maroeviću Lasić za sve ima razumijevanje samo ne za političku represiju, a prema Viskoviću nitko, osim Krleže, nije o nama Hrvatima rekao toliko relevantnih zapažanja kao Stanko Lasić.

Lasićeva metoda u središtu je pažnje i sredinom devedesetih kad jedna anketa pokazuje da su Krležine *Zastave* i Lasićev *Sukob* dvije najutjecajnije poslijeratne knjige. Za Hrvoja Pejakovića izbor metode u Lasića je presudan čin, metoda mu je sam predmet, ističe kao da sluša Solara. A krajem devedesetih David Šporer prati razvoj iste metode od egzistencijalnoga do onotološkog strukturalizma, i gotovo da nema iole ozbiljnijega književnoga poslenika koji ne pokazuje potrebu da nešto napiše ili kaže o Lasiću. Tako je za Vladimira Bitija Lasić “mislilac krajnosti”, za Zorana Kravara “neistomišljenik od formata”, za Zdravka Zimu “učitelj s virusom slobode”, a prema Deanu Dudi – zahvaljujući upravo Lasiću – Krleža je “od spomenika postao složena književna činjenica”. Andrea Feldman ukazuje na Lasićevo pozivanje na pripadnost malom narodu kao “osnovi svoje sumnje”, dok Ivan Lovrenović – pitajući se je li moguće da i danas jedna knjiga išta pokrene – rezignira kako se ništa se ne bi promijenilo i da Krleža nije mrtav i da Lasić nije u Parizu, jer: “nema konteksta”. David Šporer sada se vraća na Lasićev *Sukob* i tezu o neizbježnosti izdaje umjetnosti kao posljedici sukoba dviju koncepcija, Igor Mandić stavlja Lasića kao Krleži usporednu vrijednost te samostojni opus ovoga “karlovačkog Parižanina” naziva *summa croatica*, a najstariji među spomenutima, Zvonimir Berković, ovako pak dijagnostičira: “Svaki načitan Hrvat koji je prevalio pedesetu, ili je izliječeni ili neizliječeni krležijanac, samo je Lasić i jedno i drugo”.

A onda je uslijedio Lasićev novi impuls. Nakon što je 1991. – “ne želeći biti ‘namjerni spavač’ – kao predsjednik Hrvatskog vijeća Europskog pokreta, osudio vojnu intervenciju u Sloveniji i zatražio od Europe priznavanje samostalnosti bivših jugoslavenskih republika, prvo su mu 1992. izišla *Tri eseja o Evropi* s trima govorima na skupštinama istoga Vijeća. Ovu knjigu splitski kritičar Ivan J. Bošković nazvao je “brevijarom političkog promišljanja Evrope”. A potom je otpočela javna prepiska između Stanka

Lasića i Igora Mandića, koja ubrzo postaje “temom ljeta za godine koje dolaze” (B. Matan).

Naime, “u razmjerno kratkom roku ova prepiska prolazi put od privatnog čina do javne provokacije spram koje rijetko tko uspijeva ostati ravnodušnim”, piše Zdravko Zima. “Djelujući kao ‘vitaminska injekcija’ na inače uspavane književne krugove, ona je postala najčitanije novinsko ljetno štivo, a Lasićeva tvrdnja kako je srpska književnosti u njegovim preokupacijama dobila status bugarske, te Mandićev odgovor kako će srpski tekst doduše čitati kao strani, ali s velikim izgledima da u njemu pronalazi i nešto domaće postale su predmetom rasprave ne samo u Hrvatskoj, nego i u Jugoslaviji”, sažimlje Branka Kamenski. U srbijanskim je krugovima ista prepiska ocijenjena kao značajna “već i zbog samog pokušaja da se u njoj, nakon svega što nam se dogodilo, definiše novi odnos hrvatske i srpske književnosti i kulture” (Slobodan Kostić), no ne baš na način na koji to Stanko Lasić i Igor Mandić u svojoj prepisci zamišljaju (Miroslav Pantić).

Tu se, međutim, nije stalo. Dok je, npr. za Nenada Popovića to što je Lasić rekao “jedna od ljepših gluposti”, Boris Buden je šokiran da se taj “osamljenik i individualist” i “po svemu drugorazredni nacionalistički ideolog” i dalje drži intelektualnim autoritetom, a zapravo je kvaziintelektualna kopija” iza koje stoji Franjo Tuđman kao “njezin politički original”. Korak dalje učinio je zagrebački Arkzin, koji – “slijedeći intenciju Stanka Lasića da je ‘srpska književnost u mojim preokupacijama dobila status bugarske književnosti’ – raspisuje natječaj za veliku nagradu *Bvlgarica*, tj. za prozno djelo na hrvatskom, srpskom, bosanskom (odnosno kreativnoj mješavini istih), makedonskom i slovenskom jeziku”.

I baš kada je Matica u svojoj novopokrenutoj biblioteci *Vijenac* trebala objaviti i Lasićeva *Tri pisma*, zbog kojih je spomenuti Buden usporedio Lasića s Dobricom Ćosićem i njegovim dociranjem “svom narodu”, dogodilo se da je ista Matica odbila tiskati Matanovu knjigu *Domovina je teško pitanje* i to zbog fotografije Muslimana zatočenih u hrvatskom logoru. Novine pišu o *Skandalu* (Ines Sablić) i *Mukama po Matici* (Branka Džebić), jer je Lasić povukao svoju knjigu zbog svađe oko Matičinih novina “Vijenac” koji je u međuvremenu postao slučaj nakon što je njegova glavna urednica Andrea Zlatar otišla zbog smjene dvojice “Vijenčevih” izvršnih urednika Branka Matana i Marija Bošnjaka. Odluka da se ne objavi Matanova knjiga samo je dolila ulje na vatru, u obranu Matana stupili su brojni uglednici, među njima i Lasić, koji Matana “stavlja uz bok velikog Krleže” a njegovu knjigu “među deset prvih tekstova hrvatske književnosti od 1941”. I koji potom istupa iz Matičina članstva. Dok Matičin predsjednik osporava ne samo La-

síćevo članstvo već i samu ponudu povučene mu knjige Matici, dodajući usput vlastite zasluge što je nekoć o Lasiću pisao “kad nitko nije htio” (što ova *Bibliografija* ne potvrđuje), njegov potpredsjednik poručuje: “Ako je netko dostojan Krležine domobranske lirike, onda su to Siniša Glavašević ili Miljenko Jergović, a ne Stanko Lasić i njegove smiješne ljubavi”.

U trenutku kad po zakonu spojenih posuda fenomen Krleža prerasta u fenomen Lasić, a “Krežologija u Lasićijanu” (Mladen Kuzmanović), Matan postavlja i ono zadnje pitanje: “Je li u Krležijani konačno zauvijek pokopan hrvatski klasik?” Evo i odgovora: “Neposredno nakon Krležine smrti, Stanko Lasić u jednom je javnom istupu najavio dolazak razdoblja šutnje, razdoblja u kojem Krležino djelo, oslobođeno mitova i ideoloških pritisaka ‘nacionalne pedagogije’ i ‘kolektivne sugestivnosti’, ‘treba da padne u samoću i da u toj samoći ustraje’. Rekao je kako se raduje tom vremenu u kojemu neće biti ‘buke i nametanja’, vremenu koje će biti ‘ispit vrijednosti’, iskazao je svoje osvjedočenje kako će, u ‘toj najstrašnijoj noći’ Krležino djelo ‘naći svoje čitaoce, sljedbenike, poklonike, pa čak i vjernike’. Razdoblje te Lasićeve noći i samoće Krležina djela je stiglo, ono je danas tu i ono traje...”.

Velik Meštar napokon je prepušten samome sebi. Čini se da sada i Lasić može odahnuti, jer je obavio jedan golem, nerijetko i mučan posao. (Nerijetko se pitam bi li ga uopće obavio da nije napustio Zagreb?!). Iako mnogi misle da je trenutačno najutjecajnije viđenje Krleže upravo ono Lasićevo (Krešimir Bagić), ni sam Lasić nije siguran u snagu toga utjecaja, te se pita: koliko je od svega toga ostalo: “Bez obzira na buku koja se dizala oko mojih radova, mislim da su moje misli malo (da ne kažem, vrlo malo) uznemirivale, da nisu prodirale daleko i da su ostale površno shvaćene”.

U međuvremenu izlaze *Autobiografski zapisi*, reklo bi se, u žanrovski idealnom trenutku, ali u istome žanru jedva i prisposdobivo. Naša autobiografska literatura jednostavno ne poznaje tip ovakve autobiografije koju bismo zbog njezine metode mogli proglasiti znanstvenom; ona je ono što mu sugrađanin po Karlovcu Danko Plevnik naziva “scijentifikacijom vlastitoga identiteta”, ali u isto vrijeme i ono – kao u slučaju Krležologije – što Dean Duda naziva “beletrizacijom što prerasta neku vrstu Bildungsromana”, što-više, domeće Ante Armanini, mjestimice s “težinom prave drame”. I ovdje, naime, do punoga izražaja došla je ona trajna Lasićeva potreba za metodom i sustavom, pa tako sada i sebi samome on pristupa na isti način kao što je pristupao Nehajevu, Krleži ili Zagorki, pa je uistinu “teško odgovoriti na pitanje jesu li *Zapisi* pripovijest o vlastitu životu ili o sustavu” (D. Duda).

U međuvremenu Branko Matan, čovjek koji je zapravo “kriv” i za ovu Lasićevu knjigu poprimivši tako auru dobrog duha iz Lasićeve sjene – u

najboljem smislu ove riječi, objavljuje u “Zarezu” esej s anegdotom o Lasiću na “Tuđmanovoj Cvjetnici” 8. travnja 1990. i sasvim sigurno jednim od dojmljivijih i preciznijih priloga *lasićoslovju*, dok na Radiju Slobodna Evropa Omer Karabeg napokon zaključuje igru pokvarenoga telefona u povodu one Lasićeve famozne bugarske a zapravo srpske, a zapravo bilo koje nehrvatske književnosti: “Ja mislim da gospodin Stanko Lasić nije o bugarskoj književnosti govorio u pežorativnom smislu, to jest kao o manje vrednoj kulturi, nego je hteo da kaže da mu je srpska kultura podjednako strana kao i bugarska”. Aferim!

Posljednji prilozima iz Lasićeve *Bibliografije* posvećeni su zadnjoj autorovoj knjizi koja “rekonstruira misli četiri intelektualca dvadesetog stoljeća: Renéa Girarda, Emmanuela Levinasa, Jean-Paul Sartrea i Mauricea Nadeaua” (Una Bauer) a koji pripadaju onome što Lasić naslovljava *Iz moje lektire*. No, ako se čini da je ovime Lasićev opus zaokružen, i to na metodološki zapravo poželjan način, pitanje je da li je doista i zaključen. Uostalom, što bi se još moglo očekivati iz “džungle neobjavljenoga” ovoga “proforskog eremite” (I. Mandić)? Ličnosti i anegdote, ako su ga ikad i privlačile, ostale su u njegovu dnevniku koji – kako kaže – redovno vodi od najranije mladosti, ali je dio do Karađorđeva 1971. uništio. No, što je s ostatkom od tri i pol desetljeća povijesti koju malo tko zna tako proniknuti i živjeti kao ovaj tihi i skromni, a tako glasni i raskošni čovjek? I, uostalom, čovjek koji je samoga sebe proglasio grafomanom, može li bez pisanja?

Ma kako bilo, upravo ovim dvjema knjigama čini se da je zaokruženo jedno monumentalno djelo koje je na superioran način obilježilo i jedno od turbulentnijih razdoblja nacionalne i europske povijesti i poput osebujna arhipelaga upisalo se u naš kulturni i politički zemljovid. U njegovu gradnju uloženi su ne samo fascinantna rad i energija, strast i znanje, već i zavidna smjelost i poštenje. Djelo ovoga *znanstvenog boema* onome tko traži uvijek će imati što ponuditi. Takvih, iako nikad dovoljno, srećom uvijek se nađe. A biti Lasićev sugovornik, izravni ili posredni, danas ili sutra, pravi je privilegij.¹

¹ Prikaz je objavljen u “Zarezu” 29. lipnja 2007. (str. 36–38) i to nakon što ga je urednik Matičina “Vijenca”, s kojim je prikaz prvotno dogovoren, bio odbio pravdajući se da to ne može učiniti zbog “atmosfere oko Vijenca prije 8 godina” i “loših uspomena na MH”. S inačicom ovoga prikaza njegov se autor pridružio kolokviju koji je u povodu Lasićeva osamdesetog rođendana održan u Hrvatskome društvu pisaca 27. lipnja 2007. (*Stanko Lasić i njegovi kritičari*, “Književna republika”, 2007: 10–11, 70–74).